

REINIER PAUW (1564-1636) EN AMSTERDAM

Reinier Pauw op 67-jarige leeftijd. De brief op tafel is geadresseerd aan 'Mijn Heere Reinier Pauw / Outburgermr. der Stede Amsterdam'. Toegeschreven aan Jan van Ravesteyn, 1631.

MENNO WITTEVEEN

REINIER PAUW
(1564-1636)
EN AMSTERDAM

De macht van een man en een stad

Boom – Amsterdam

© 2022 Menno Witteveen, Den Haag

© 2022 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 en het Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

Redactie: Sytze van der Veen

Afbeeldingen omslag: Kaart Amsterdam uit 1612 (Allard Pierson|de Collecties van de UvA) Reinier Pauw in 1631. Gravure van Theodor Matham naar Jan Antonisz van Ravesteyn (Rijksmuseum Amsterdam)

ISBN 978 90 2444 68 03

NUR 680, 681, 688

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Bare virtue can’t make Nations live
In Splendor; they, that would revive
A Golden Age, must be as free,
For Acorns as for Honesty.’

— Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees or, Private Vices, Public Benefits* (1714)

‘A biography is a vehicle for exhibiting an age.’

— Barbara Tuchman, ‘Biography as a Prism of History’,

in: M. Pachter e.a., *Telling lives. The Biographer’s Art* (1979)

Inhoud

Proloog: het schip ‘De Pauw’	8
‘Met Amsterdam valt en staat alles!’	12
Graanhandelaar in roerige tijden	18
Adriaan Pauw en de Beeldenstorm	34
Oorlog en Alteratie	50
De een zijn dood is de ander zijn brood	64
Reinier Pauw en de oprichting van de VOC	76
Koopman en burgemeester	92
Vredehandel	104
Onweerswolken	126
De baas van Amsterdam	138
Het uitbuiten van godsdiensttwisten	152
De spin in het web	168
Het verzetten van de wet	184
De dood van Oldenbarnevelt	194
De afloop van het Bestand	206
De val van Reinier Pauw	216
Epiloog	236
Noten	242
Schets van de loopbaan van Reinier Pauw	250
Korte genealogie	252
Beschikbare bronnen	254
Geraadpleegde archieven en bibliografie	257
Verantwoording van de illustraties	267
Personenregister	268

*Een gewapende koopvaarder, vergelijkbaar met 'De Pauw' van Reinier Pauw.
Pentekening van Hendrik Cornelisz Vroom, 1600.*

Proloog: het schip 'De Pauw'

In de zomer van 1618 zeilde 'De Pauw' van Genua naar Venetië, op zoek naar lading. De forse koopvaarder was vijftig meter lang, tien meter breed en had een bemanning van 44 koppen. Om zich tegen de gevreesde Barbarijse piraten te kunnen verdedigen voerde het 42 kanonnen die zowel boven- als benedendeks stonden opgesteld.¹ Het zwaarbewapende schip, eigendom van de Amsterdamse burgemeester Reinier Pauw, veroorzaakte een diplomatiek incident dat exemplarisch is voor zijn invloed in deze jaren.

Op 11 augustus 1618 kreeg Christofforo Suriano, resident van de Venetiaanse Republiek in Den Haag, onverwachts bezoek van Adriaan Pauw, stadssecretaris van Amsterdam en zoon van Reinier Pauw. De diplomaat had geen idee waaraan hij deze eer te danken had, maar na een korte uitwisseling van beleefdheden barstte Adriaan los. In Amsterdam was daags tevoren vanuit Venetië het bericht binnengekomen dat 'De Pauw' door de Venetiaanse marine was opgebracht. De kapitein was gearresteerd, de matrozen waren op galeien aan de riemen gezet, de lading was in beslag genomen en het schip aan de ketting gelegd. Naderhand zou blijken dat de kapitein op flagrante wijze het Venetiaanse handelsmonopolie in de Golf van Venetië had geschonden, maar daarover repte Adriaan met geen woord. Noch maakte hij zich druk over de 'Sint-Paul', een tweede Amsterdamse koopvaarder die tegelijk in beslag was genomen.

Namens zijn vader eiste Adriaan op hoge toon vrijlating van de bemanning, teruggave van schip en lading, en vergoeding van de geleden schade. Reinier Pauw zelf had intussen al de Staten-Generaal en prins Maurits op de hoogte gebracht, die beiden toezegden brieven aan de doge van Venetië te zullen sturen. Suriano werd overvallen door het bericht, maar antwoordde stellig en omstandig dat alleen

een schending van de rechten van de Venetiaanse Republiek voor zijn regering aanleiding kon zijn tot dergelijke strenge maatregelen.

Een heel andere teneur had de brief die de diplomaat nog diezelfde dag aan de doge stuurde en waarin hij androng op toegeeflijkheid: 'Uwe Doorluchtigheid moet weten, dat vader en zoon Pauw [de 'Pavoni', schreef hij] als de belangrijkste Amsterdamse regenten in de regering van de Republiek mannen van groot gewicht zijn, doordat velen hen steunen of van hen afhankelijk zijn, omdat zij erg rijk zijn en omdat zij in de gunst van prins Maurits staan.'² Blijkbaar was dat in Venetië bekend, want Suriano werd een paar dagen later al door zijn regering op de hoogte gebracht van het voorval. Bij de inbeslagname hadden kapitein en bemanning zich hooghartig en onbeschoft gedragen, maar ondanks de ernst van de overtreding en uit hoofde van de vriendschap met de Nederlandse natie was het beslag op 'De Pauw' en de 'Sint-Paul' opgeheven, de lading teruggegeven en de bemanning vrijgelaten.

Een gelukkige afloop zou je denken, maar voor Reinier Pauw was het niet genoeg: hij bleef schadevergoeding eisen. Het hielp niet dat Suriano daags daarna in de vergadering van de Staten-Generaal de ernst van het vergrijp benadrukte en de mildheid van zijn regering prees. Een week later dineerde aan zijn tafel het aanzienlijke gezelschap van de Nassause graven Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland, en Frederik Hendrik, halfbroer van Maurits, tezamen met vier leden van de Staten-Generaal, die allen krachtig pleitten voor een schadeloosstelling aan Pauw. Op 25 augustus schreef Maurits aan de doge een brief over de beslaglegging, waarin hij Pauws eis voor genoegdoening ondersteunde.³

Er kwam nog een klap op de vuurpijl, want op 27 augustus 1618 kreeg Suriano nogmaals een onverwachte bezoeker. Tot zijn verbazing viel hem voor het eerst, en het laatst, de eer te beurt van een visite van prins Maurits in eigen persoon. Het doel van deze ongebruikelijke demarche bleek enkel en alleen het bijzetten van kracht aan Pauws eis. Suriano uitte beleefd zijn verbazing tegenover de hoge bezoeker – hoe kon er nu schadevergoeding worden gevraagd? Dat zou toch een beloning zijn voor een overtreding? Op 2 september kwam ook nog de griffier van de Staten-Generaal bij Suriano de zaak van de Pauwen bepleiten en een dag later stond de kwestie op

de agenda van Hare Hoogmogenden. Suriano moest in deze vergadering van de Staten-Generaal verschijnen, waar hij voet bij stuk hield.

De maanden daarna kwam de zaak van 'De Pauw' nog enige malen aan de orde in Suriano's brieven aan de doge, 'teneinde deze heer te vreden te stellen die met hevigheid aan zijn belang hangt en ongaarne het verlies voelt van zelfs een kleine geldsom'.⁴ Uiteindelijk kwam er een fraaie diplomatieke oplossing: Pauw bood zijn schip te huur aan bij de Venetiaanse Republiek en Maurits steunde dit aanbod 'met veel aandrang'. Volgens Gillis Ouwerx, de Nederlandse consul in Venetië, werd 'De Pauw' in maart 1619 verhuurd voor 2100 dukaten 'en andere favorable condities'.⁵ Daarna bracht Reinier Pauw zelf een bezoek aan Suriano, die hij mede namens zijn zoon omstandig bedankte voor diens inspanningen. Suriano vond het verstandig te benadrukken hoezeer zijn lastgevers Pauw hoogachtten, waarop deze verklaarde dat hij de Venetiaanse Republiek waar mogelijk ten dienste zou zijn. De rimpel was gladgestreken.⁶

In 1618 was Reinier Pauw 54 jaar oud. Hij ging in augustus en september van dat jaar niet zelf op bezoek bij Suriano, maar liet de belangrijkste gezagdragers van de Republiek zijn pleit bezorgen. Hij had ze zagezegd 'aan een lijntje'. Hoe kwam deze Amsterdamse koopman, die op twintigjarige leeftijd met een bescheiden vermogen was begonnen te handelen in hout, zout en graan, drie decennia later aan zoveel rijkdom en macht?

Rijklof Michaël van Goens wordt geradbraakt wegens verzet tegen de overheersing van Amsterdam. Spotprent van Jan Gerard Waldorp, 1784.

‘Met Amsterdam valt en staat alles!’

De Franse schrijver en filosoof Denis Diderot verbleef in 1774-1775 ruim acht maanden in Den Haag, als gast van de Russische gezant Galitzin die aan de Kneuterdijk het voormalige huis van Johan van Oldenbarnevelt bewoonde. In zijn reisverslag met de weinig verrassende titel *Voyage en Hollande* beschreef Diderot het reilen en zeilen van de Republiek. Zoals velen voor hem was hij onder de indruk van de economische macht en rijkdom van Holland, waar volgens hem meer goud was dan zilver in Frankrijk en meer zilver dan koper in Frankrijk en Spanje tezamen. Hij parafraseerde waarschijnlijk de woorden van de Engelse essayist en diplomaat William Temple van een eeuw eerder.⁷

Ook in de laatste decennia van de Republiek kon Diderot nog schrijven dat de Hollanders niet de enige kooplieden ter wereld waren, maar wel de belangrijkste en bekwaamste. Hij benadrukte de positie van Amsterdam als centrum van de wereldhandel, waar jaarlijks tientallen miljoenen guldens werden verdiend: ‘Schepen brengen hier uit de vier werelddelen alles wat nuttig of aangenaam is.’⁸ De Engelse koopman Thomas Mun noemde de Republiek al in 1630 ‘a wonder to the world’.⁹ Dit oordeel is in de loop der eeuwen niet wezenlijk gewijzigd: in 1989 omschreef de historicus Jonathan Israel de wonderbaarlijke samenballing van economische macht in Amsterdam als een ‘historical question of the first order’.¹⁰

Holland, het sompige kustgebiedje in Noordwest-Europa met turf als enige delfstof, was als handelsnatie lange tijd een wereldmacht. De fenomenale opkomst van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, in samenhang met dat economische wonder, is tot op de dag van vandaag een bron van fascinatie en inspiratie. Hoe kon deze kleine staat tussen 1590 en 1625, dus binnen één generatie, tot wasdom ko-

men, terwijl zij zich tegelijk met geweld losscheurde uit het rijk van de machtigste koning ter wereld?

Historici beschrijven vanouds de jonge Republiek tegen de achtergrond van de Tachtigjarige Oorlog en het Twaalfjarig Bestand, met in de hoofdrollen prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt. Hun optreden wordt geflankeerd door het weergaloze succes van de Amsterdamse handel. In deze benadering zijn de explosieve groei van de handelsmetropool enerzijds en de oorlog tegen Spanje en het politieke bedrijf anderzijds twee verhalen die losstaan van elkaar. De economische opbloei van Amsterdam lijkt amper te raken aan de noodlottige confrontatie in Den Haag tussen Oldenbarnevelt en Maurits over godsdienst en oorlog. Politiek en economie worden in dit stramien goeddeels van elkaar gescheiden. Sinds het midden van de negentiende eeuw hebben opeenvolgende generaties historici in het voetspoor van Fruin, Huizinga, Romein, Geyl en Woltjer dit pad gevolgd, waarvan ook buitenlandse vakgenoten als Israel en Schama niet wezenlijk afweken.

Steevast wordt in deze benadering geconstateerd dat door de versnippering van de macht over zeven in principe gelijkwaardige provincies – en binnen Holland ook over een groot aantal steden – een effectief centraal staatsgezag ontbrak. Vanwege deze institutionele versplintering kon de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden slechts moeizaam als eenheidsstaat functioneren. Rond 1870 definiëerde Fruin in de geest van zijn tijd als eerste de nationale staat als de heilige graal der geschiedenis en de generaties na hem hebben dit overgenomen. Tot op de dag van vandaag heerst er een stilzwijgende consensus dat de staatsinrichting van de Republiek gebrekkig was en dat centralisatie van de macht een goede zaak zou zijn geweest. Wel worden tegenwoordig positieve aspecten opgemerkt in het door Huizinga zo verfoeide ‘monstrum’ en ‘staatsgewrocht’. Maarten Prak constateerde in 2012 dat de Republiek door het zwakke politieke centrum en de sterke gewestelijke en lokale instellingen weliswaar een wankel bouwwerk was, maar dat zij van de nood een deugd maakte door zo een breed draagvlak te creëren voor politieke beslissingen.¹¹

Maar hoe verhoudt deze vermeende eensgezindheid zich tot de vele politieke conflicten die in de Republiek speelden, waarbij het regeringscentrum in Den Haag vaak lijnrecht tegenover Amsterdam stond?

Er is veel geschreven over politiek en handel, maar de invloed van de machtige Amsterdamse kooplieden op de landspolitiek is slechts mondjesmaat aan bod gekomen. Die inbreng vormt een ontbrekend stukje in een ingewikkelde historische puzzel, want de Republiek was bij uitstek een 'entrepreneurial state', om een modern begrip te gebruiken. Handel en politiek waren op alle bestuurlijke niveaus met elkaar verweven, waarbij elke speler meerdere en soms strijdige rollen vertolkte. Wat doet denken aan een uitlating van een Amerikaanse bankier tegenover mij, in een tijd dat je daarvoor nog niet aan de schandpaal werd genageld: 'Mensen die in dat kleine landje van jullie geen belangentegenstelling hebben, hoeft je niet serieus te nemen.'

Ten tijde van de Republiek werd het verband tussen Haagse politiek en Amsterdams handelsbelang wel degelijk gelegd, bijvoorbeeld in het *Politiek vertoog over het waar sistema van de Stad van Amsterdam met relatie tot de algemeene belangen der Republiek* (1781). De schrijver van het boek wenste onbekend te blijven, maar al gauw werd de scherpe pen herkend van de Utrechtse geleerde en regent Rijklof Michaël van Goens. Met talrijke voorbeelden toonde hij aan dat de stad Amsterdam van meet af aan haar eigenmachtige stempel op de geschiedenis van de Republiek had gedrukt. Hij sloot zijn uitvoerige relaas af met een knappe analyse van de oorzaken van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), waarvoor in zijn ogen niet de Engelsen verantwoordelijk waren, maar de Amsterdamse regenten die buiten de orde van de Republiek opereerden. Vanuit Amsterdam werd fel gereageerd en Van Goens werd in spotprenten gehekeld.¹²

Nu was Van Goens niet zomaar een orangistisch pamflettist, maar een briljant geleerde en scherp analyticus. Op zijn achttiende werd dit wonderkind uit de nadagen van de Republiek benoemd tot hoogleraar aan de Utrechtse universiteit, hij correspondeerde met vele geleerden, onder wie Diderot, en bezat een bibliotheek van 19.000 boeken waarvan de gedrukte inventaris een 'collector's item' werd. Hij lijkt in meerdere opzichten op Hugo de Groot, het wonderkind uit de beginjaren van de Republiek. Geen van beiden wenste zich te conformeren aan nieuwe machthebbers, waarvoor ze een hoge prijs betaalden: ze stierven allebei op 62-jarige leeftijd in ballingschap. In hertaling vatte Van Goens het 'sistema' van Amsterdam aldus samen:

Geen land ter wereld kan minder op zichzelf bestaan dan het onze. Nijverheid, maar bij uitstek scheepvaart en handel zijn de bronnen van onze welvaart. Geen andere stad heeft die twee tot grotere bloei gebracht dan Amsterdam, waardoor het de grootste, rijkste en machtigste stad is geworden en de belangrijkste steunpilaar van onze Republiek. Maar hoeveel de andere steden en provincies ook aan Amsterdam verschuldigd zijn, het is voor hen tevens de bron waaruit vele onaangename voortkomen. Het vergaat steden en volkeren niet anders dan mensen, want rijkdom en kracht leiden tot hoogmoed en heerszucht. De stad Amsterdam, trots op haar overmacht en rijkdom, voelt zich niet alleen verheven boven andere steden en provincies, maar meent ook dat het bestuur van de Republiek zich naar haar moet voegen. En omdat deze stad, zoals dat in de natuur gaat, haar eigenbelang najaagt, en de aard en situatie van andere steden en provincies van de hare verschillen, zijn haar belangen meestal tegenstrijdig met de hunne. Daarom valt het politiek systeem van Amsterdam gewoonlijk zeer nadelig uit voor de Republiek als geheel. Een schets van de basisregels daarvan, die al enige eeuwen constant zijn en telkens zwaarder zijn doorgedrukt, zal het bovenstaande zonneklaar maken. Het systeem van Amsterdam komt hierop neer:

1°. Onze stad is de rijkste en machtigste van geheel Nederland en daarom komt haar van rechtswege het meeste gezag toe. De overige steden en provincies zijn zoveel aan haar verplicht, dat zij niet zonder ondankbaarheid dit gezag kunnen aanvechten. Uit het eerste volgt dat het belang van Amsterdam altijd voorrang moet hebben boven dat van andere steden en provincies. Uit het tweede dat het zelfs in het belang van die andere steden en provincies is, dat het Amsterdamse het zwaarste weegt en alles daaraan opgeofferd wordt. Want met Amsterdam valt en staat alles!

2°. Het belang en de welvaart van Amsterdam bestaan uit de handel en scheepvaart. Alles wat die kan bevorderen is goed voor Amsterdam en bijgevolg ook voor de Republiek. Alles wat daaraan schade kan berokkenen of afbreuk kan doen, is nadelig voor Amsterdam, dat wil dus zeggen voor de gehele Republiek.¹³

De controversiële rol van Amsterdam, zoals Van Goens die schetst, is in de historiografie onderbelicht gebleven.¹⁴ Deels is dat te wijten aan

de ondoorzichtigheid van de stadsregering, gedomineerd door een groepje regenten die het stads- en landsbelang ondergeschikt maakten aan eindeloze intriges en familievetes. Zoals Johan Elias opmerkt in zijn geschiedenis van de Amsterdamse vroedschap: 'Heerszucht, afgunst, ambtsbejag en baatzucht joegen de regeeringsgeslachten tegen elkaar in het harnas.'¹⁵ Deze oligarchische regeringsvorm was geen uitkomst van de Opstand, maar had al veel eerder wortel geschoten. Aan het einde van de vijftiende eeuw ontstond geleidelijk een regentenklik die door middel van coöptatie benoemingen naar zich toetrok. De rijkdom en macht van deze elite verzwakten de band met de Bourgondische hertogen en Habsburgse koningen. In samenhang met de economische groei werd de autonomie van Amsterdam tijdens de Opstand steeds groter, terwijl de stadsregering des te angstvalliger waakte tegen elke inbreuk daarop.

Reinier Pauw was een van de aanjagers van de onstuimige en onstuitbare expansie over de wereldzeeën, die Amsterdam een ongekende rijkdom en een nieuw politiek gewicht bezorgde. Hij was de eerste die de macht van de stad in stelling bracht tegenover de landspolitiek, toen de regenten tot de overtuiging waren gekomen dat Oldenbarnevelt hun handelsbelangen in gevaar bracht. In die context smeedde Pauw het verbond dat de machtige landsadvocaat ten val zou brengen. Zijn intentie hoeft niet mooier te worden gemaakt dan ze was, achter geveinsde passie en grote woorden ging kil eigenbelang schuil. Om Conrad Busken Huet aan te halen: 'In de zeventiende eeuw draaide Nederland om Amsterdam, en Amsterdam om het geld.'¹⁶

Johan van Oldenbarnevelt en prins Maurits staan te boek als de grondleggers van de Republiek. Zij hielden de moeizame erfenis van Willem van Oranje bijeen, waaruit dankzij een combinatie van toeval en beleid de unieke Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstond. Dat ontstaansverhaal is echter incompleet zonder de inbreng van Amsterdam, die de Republiek in staat stelde zelfstandig de strijd tegen Spanje vol te houden. Om die lacune te vullen kandideert dit boek een derde grondlegger: Reinier Adriaansz Pauw, achtmaal burgemeester van Amsterdam en ondernemer zonder weerga. Hij verdient die nominatie omdat hij als eerste 'het sistema van Amsterdam' in praktijk bracht.

*Hendrik Jacobsz Pauw en zijn vier zonen. Houten paneel, maker
onbekend, 1500.*

Graanhandelaar in roerige tijden

In 1536 verhuisde de twintigjarige Adriaan Reiniersz Pauw van Gouda naar Amsterdam, een wending die een goed beginpunt vormt voor het levensverhaal van zijn zoon Reinier. Vroeger dacht men dat de eerste generaties Pauw ridders en raadsheren van de hertog van Gelre waren geweest, wier stamvader anno 1230 in een akte zou zijn vermeld. Rond 1400 zou een tak van deze Gelderse familie in Gouda zijn neergestreken. Een ijdele Pauw tooide zich tegen het einde van de zeventiende eeuw met deze adellijke herkomst, gebaseerd op genealogisch speurwerk door een Brusselse edelman die erom bekend stond dat hij het gewenste resultaat leverde. Pas in 1910 werd deze fictie weerlegd, die bovendien onnodig bleek: de Amsterdamse Pauwen stammen af van de adellijke familie De Grebber, die verbonden was met de graven van Holland en gronden in leen had in Waterland en Amstelland.

Er bleek ook een oudere band met Amsterdam te bestaan, want Adriaans overgrootvader Jacob Pauw was rond 1470 vanuit die stad naar Gouda verhuisd en daar toegetreden tot het patriciaat.¹⁷ Diens zoon Hendrik trouwde met Sophia van der Goude, een telg uit het geslacht dat Gouda zijn naam had gegeven. Het wapen van de familie Van der Goude – zes gouden zespuntige sterren – werd tevens het stadswapen van Gouda. Naar aanleiding van zijn huwelijk liet Hendrik Pauw drie daarvan opnemen in zijn familiewapen.

Hendrik, koopman en burgemeester van Gouda, overleed in 1500 op vijfenveertigjarige leeftijd. Er is een interessant schilderij bewaard gebleven, waarop hij en zijn vier zonen zijn afgebeeld. Het langwerpige houten paneel (82,5 x 30,5 cm) hing waarschijnlijk naast Hendriks graf in een zijkapel van de Sint-Janskerk en vormde mogelijk het linker luik van een grotere memorietafel. Het overleefde een grote brand

en de Beeldenstorm. Op het schilderij uit 1500 hebben de broers Reinier, Dirk, Frans en Gerrit de blik op hun overleden vader gericht en lijken daarmee op ingetogen wijze de toeschouwer te vragen diens lot in het hiernamaals ter harte te nemen. Ze staan met gevouwen handen schuin achter hun knielende vader, onder het toeziend oog van de apostel Andreas die net als Hendrik in de Bijbel leest. Op de onderlijst staat in gouden letters: 'hier leijt begraven henrijck pauw, die sterft int jaer ons heeren .xvc. den eersten dach van september. bidt voor de siel.' Het paneel past in de 'ernstige en algemene vroomheid' waarmee Johan Huizinga het einde van de Middeleeuwen in de Noordelijke Nederlanden karakteriseerde.¹⁸ De lijst is versierd met ranken waarop pauwen en bloemmotieven elkaar afwisselen. De twee familiewapens – een pronkende pauw en drie zespuntige gouden sterren die elk in een blauw veld staan – flankeren het hoofd van Andreas. Het schilderij uit het herfsttij der Middeleeuwen ademt een bescheiden burgertrots, die het tevens een toekomstgerichte uitstraling verleent.

Reinier Pauw, Hendriks zoon en Adriaans vader, was werkzaam als brouwer en apotheker, werd in 1540 burgemeester van Gouda en vertegenwoordigde de stad in de Staten van Holland. Volgens de overlevering overleed hij in 1547, nadat een knecht hem per ongeluk in plaats van een medicijn een giftig kruid had toegediend.¹⁹ Elf jaar voor de dood van zijn vader was Adriaan al naar Amsterdam verhuisd – misschien uit soortgelijke overwegingen als Erasmus, die in 1493 de Goudse bekrompenheid ontvluchtte en zijn heil zocht in de meer stimulerende atmosfeer van Leuven en Parijs. Wie als ambitieuze jongeman in de wereld vooruit wilde, bleef niet in Gouda hangen.

Adriaan Pauw was niet de enige die werd aangetrokken door de groei van de handel in Amsterdam. Tussen 1500 en 1566 werd het aantal inwoners meer dan dubbel zo groot, van 12.000 oplopend tot circa 30.000. Amsterdam zette zichzelf op de kaart en deed dat ook in letterlijke zin, getuige de fraaie vogelvluchtkaat die Cornelis Anthonisz in 1538 van de stad schilderde.

Op 6 mei 1539, drie jaar na zijn verhuizing, trouwde Adriaan in Amsterdam met de negentienjarige Anna van Persijn van Beverwaerde. Oude banden stelden hem in staat in te trouwen in deze familie van de vroegere heren van Amstelland, die via De Grebber gelieerd